

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԻՔ

ՈՐՈՑ ԵՆԹԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔՈՅ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԸ
ԱՃՈՒՄ ԵՆ:

Մանուկն ծնելիս անհանգիստ աշխարհք է տեսնում, անհանգիստ է նա ինքը և անհանգստութիւն է բերում իւր հետ: Ինչպէս քարը՝ որ ջրի մէջ ընկնում է՝ երկար տարածութեամբ նորան ծածանում է, այսպէս և երեխան իւր աշխարհք դառնալիս տեսնում է բերում հազար տեսակ շարժողութիւններ և զանազան զօրութիւններ՝ ներգործող ու ընդդիմադրող լինելու՝ պատճառ է դառնում: Մանուկից պէտք է կազմուի եթէ կարելի է ասել, մի տիեզերական մարմին, որին սահմանաւած է որոշեալ ընթացք կատարել: Այդ ընթացքի ուղղութիւնը պայմանաւորվում է այն զօրութիւններով, որոնց ազդեցութեանց ներքոյ երեխան աճում է:

Արեւիայի կրթութեան և դաստիարակութեան վերաբերեալ խնդիրները ճշտութեամբ հասկանալու համար՝ պէտք է քաջ դժուար և միշտ աչքի առաջ ունենալ այդ զօրութիւնները: Վոցանից ամեն մեկը դիմում է գլխովին կամ մասամբ իշխել երեխայի վերայ և իւր բնութեան զբօշմը տպաւորել նորա ուղղութեան վերայ: Այլաբանօրէն ասելով՝ ամեն մեկը ցանկութիւն ունի, որ երեխան հետևի նորան և ընդունէ նորանից և չափ և օրէնք իւր զարգացման համար: Այդ զօրութիւնների ազդեցութիւնը մասամբ կաշկանդում են երեխային, մասամբ վերանորոգում են

նորան. մինը բռնաւորում է նորա զարգացումը, միւսը արագացնում է: Մի և նոյն ժամանակ այդ զօրութիւնները շատ անգամ երես առ երես հանդիպելով, սկսում են մաքառել. վասնզի երեխան ամենայն ժամանակ կարող չէ բոլորին էլ զուգընթացօրէն ենթադրուել՝ երբ նոքա միմեանց հակառակ բնութիւն ունին: Իսկ երբեմն ընդ հակառակն նոքա փոխադարձ պահպանում են միմեանց, և ներգործում են միօրինակ ու մի ուղղութեամբ: Իայց նոքա երբէք մանկան վերայ այնպէս անցանում չեն՝ որ նորա վերայ հետք չթողնեն:

Իսկ այդ ազդեցութիւնները, որոնք երեխայի վերայ ներգործում են, նոյն իսկ երեխայի մէջ մի այնպիսի բանի հանդիպում են, որ նորա բնութիւնն և էութիւնն է, այն կենսական սերմ, որից կազմվում է նորա ֆիզիքական և հոգեկան զանգուածքը: Այդ սերմը իւր ներքին բովանդակութեամբ, երեխայի զարգանալիս՝ նոյնպէս մշտական ներգործող զօրութիւն է դառնում: Փորձը մինչև անգամ ցոյց է տալիս, որ այդ սերմը պարզեւած է մի այն պիսի անթառամ զօրութեամբ, որ վերջի վերջոյ յաղթում է այն արտաքին զօրութիւններին, որոնք ձգտում էին ճնշել երեխային: Այդ սերմը մեզ անյայտ նորա ներքին բովանդակութեամբը և այն յատուկ ձևերով, որ դա ընդունում է իւր զարգանալու ժամանակ՝ զանազան ազդեցութեանց յաճախմանց պատճառաւ՝ և որ մի մասը նորից կորցնում է, իսկ միւս մասը պահպանում է, — այդ սերմը երեխայի անհապաղանդութիւնն է կոչվում: Իւրաքանչիւր դաստիարակը պէտք է հմուտ

լինի այդ անհատականութիւնը լուծելու: Բայց առաջիկայ յօդուածում մենք այդ խնդրի մասին չենք խօսի, վասնզի մեր խօսելու նիւթն է վերլուծելն այն արտաքին զօրութիւնները ու ազդեցութիւնները, որոնց ներգործութեան ներքոյ զարգանում է անհատականութիւնը, և շօշափելի կերպով ցոյց տալն այդ ազդեցութիւնների ամբողջ նշանակութիւնը:

Ահեց իսկ ծնելիս՝ երեխային պատատում է Նի-Նախան աշխարհը, նորա ընտանիքն ու լինելը, օդը, տաքութիւնը, լոյսը, կերակուրը խմորում են նոր «Ֆիզիքական կեցութիւնը, ուրեմն և նորա հոգեկան զարգացումը, վասնզի այս վերջինը կախում ունի առաջնից: Այժմ երեխան բաւական բնատուր կենսականութիւն և ընդդիմադրող զօրութիւն ունի բնութեան խտութիւնների, պակասութիւնների, ախտերի չափազանցութեան հետ մաքառելու համար, ապանա պիտի ածէ և զարգանայ. բայց հազար և բիւր դէպքերում նա այդ առաջին պատերազմում իւր հոգին աւանդում է: Բնութիւնը հազարներով յաղթում և կլանում է երեխաներին. ընկեցող աստղերի նման նոքա առ մի վայրկեան բորբոքվում և ապա հանգչում են:

Առհասարակ շրջապատող բնութեան ազդեցութիւնը անդադար երեւում է մանկութեան ժամանակ, և աննշմարելի անքերով մտնում է երեխայի ներքին կազմուածքի մէջ: Աննակը, տունը և գաւիթը մեռած չեն նորա համար. նոքա որոշում են նորա առաջին ունակութեանց և թելադրութիւնների (տեղեկութիւն) թէ բովանդակութիւնը, թէ ձևը, թէ տեսակը և թէ չափը: Մարդկային հոգւոյ հա-

մար մեծ և խորհրդաւոր նշանակութիւն ունէ, թէ մարդս ուր է անցուցանում իւր մանկութիւնը, արդեօք խոնաւ մարանում, թէ թարմ օդի՞ մէջ, զբաւեցուցիչ գիւղական տնակում, մշակի, արուեստաւորի արուեստանոցում, ուսումնականի սենեակում, թէ նաւապետի խրճիթ՝ առաջ, ուր լսվում են ալիքների անդադար գրդրմունքը: Արեխային շրջապատող բոյսերը և կենդանիները ազդում են նորա թելադրութիւնների, զգացմունքների, ցանկութիւնների և պարապմունքների վերայ: Առաւել բազմօրինակ ներգործութիւն ունին շրջապատող դիրքի ազդեցութիւնները, նորա յատկանիշ բնաւորութիւնը. ամայի անապատը այլօրինակ է ազդում՝ քան լեռները և անտառները. լեռները և անտառները այլօրինակ՝ քան մարդարնակ դաշտավայրերը. Խտլանայլօրինակ՝ քան հիւսիսի սառցապատ վայրերը: Թէև շատ դժուար է համարեալ անկարելի է առանձին առանձին անուանել բնութեան բազմատեսակ բոլոր ազդեցութիւնները, որոնք առաջանում են նորա բազմատեսակ երեւոյթներով՝ այսինքն՝ հրային, օդային, ջրային ու երկրային, մեռեալ հանքային թաղաւորութեան, կենդանի ծաղիկների և անասունների, կլիմայի երեւոյթներով, որոնցով խմորվում է երեխայի ֆիզիքական և հոգեկան զարգացումը, — բայց բոլոր այդ ազդեցութիւնները անտարակոյս կան և բոլորեքեանք կազմում են հաւաքական զօրութիւն, որը, եթէ կարողանայինք նորան առանձնացնել (ուրիշ զօրութիւններից), երեխայից կստեղծէր մի անգամայն առանձնատեսակ մարդ:

. . . . Այժմ միմիայն բնութիւնը չէ

ներգործում. այժմեան մանուկը աճում է Գերբառասանի մէջ. սորա մէջն է բովանդակվում այն երկրորդ զօր—Լեւնը, որ նուաճում է երեսային և զինում է իւր ազդեցութեան ներքոյ ենթարկել նորան:

Այս զօրութիւնը սկզբում երեւում է առ զսւակն ունեցած մօր սիրոյ մէջ, և ապա առաջ է գալիս իբր մի հիւսուածք այնպիսի զօրութիւնների, որոնք միշտ և անդադար ներգործում են ընտանեաց կեանքի, հոգու և պատմութեան մէջ:

Մայրը առաջինը պաշտպանում է երեսային բնութիւնից, որը առանց մօրը կսպանէր նորան: Իւր կաթով և ջերմութեամբը նա նորա մէջ կեանք է պահպանում. իւր խօսքերով և հայեացքներով, հոգացողութեամբ և քնքշութեամբ նա ցանկում է մանկական հոգւոյ մէջ զրդմանց և զգացմանց առաջին սերմերը: Աորա անբաժան իշխանութիւնը մինչև այն ժամանակ շարունակվում է, որ երեսան կարողութիւն ստանայ անդամները անկախ շարժել, և գործ ածել իւր ներքին զարգացող կեանքի պահանջողութիւնները լցուցանելու համար: Քանի երեսային վերայ սաստիկ իշխում են արտաքին աշխարհի կամ բնութեան ազդեցութիւնները, այնքան առաւել երեւում է և մօր, հօր, ազգականների, տանեցիներու ազդեցութիւնները, բնութեան ազդեցութիւնները և գերդաստանի ազդեցութիւնները սկսում են մաքառել: Բայց այդ մաքառման նշանակութիւնը շատ սակաւ է համեմատելով գերդաստանի ներքին կենաց ազդեցութեան հետ:

Ընտանեկան կեանքի մէջ շատ զօրացած դտանվում են այն ամենայն ներհակու-

թիւնները, որոնց միայն ընդունակ է մարդկային էակի զարգացումը: Աորա երեսային վերայ այնքան առաւել ներգործում են, որքան նա երկար ժամանակ անընդհատ մնում է նոցա ազդեցութեանց ներքոյ: Գերդաստանը լինում է ազքատ կամ հարուստ: Աորա զաղափարների շրջանը լինում է մեծ կամ սուղ, լիզուն ազքատ, անիմաստ, կոպիտ և անձոռնի, կամ թէ կանոնաւոր, ճոխ և ազնիւ: Ընտանեաց անդամները իւրեանց փոխադարձ յարակցութեանց կամ ուրիշների հետ յարակցութեանց ժամանակ բարեսիրտ, քաղաքակիրթ, ընտել և պատուող են, կամ թէ կոպիտ, կռուասէր, կամակոր, վերաւորող են: Աորա կանոնաւոր, խաղաղ կեանք են վարում, փոխադարձաբար միմեանց օգնում են, կամ թէ կենում են անմարդավայել, անկանոն, ձանձրացնում են միմեանց: Գերդաստանի ներքին կազմուածքի համաձայն, նորա արտաքին պատկերը ևս կամ ավելցնում է իւր կեղտով, ածած մածած տան կահ կարասիքով, անկարգ անվարք տեսքով, կամ թէ զրաւում է իւր մաքրութեամբ, խաղաղութեամբ, կարգ ու կանոնով: Ընտանեաց անդամների վատ, աղաւաղած բնաւորութիւնը ծնում է անհաստատարմութիւն, կեղծաւորութիւն, նենդութիւն, խարէութիւն, անամօթութիւն, անազնուութիւն. իսկ բարոյական գերդաստանում երեւում են ճշմարտութիւն, արդարութիւն, ազնուութեան և պարտականութիւնների ճիշդ կատարման սկզբունքները: Պարապմունքներից ազատ ժամերը, հանգստութեան ժամերը, նուիրվում են կամ բիրտ և ստորին զուարճու-

թիւններին, կամ անցուցանվում են անմեղ զբօսանքներով, օգտաւէտ խօսակցութեամբ, գեղարուեստական գործերի և բնութեան պատկերների զմայլելով: Օգացմունքը, երեակայութիւն, բանականութիւնը և լեզուն կամ հրեւելի աշխարհի նեղ սահմաններում են շրջում, երբեմն միայն սովորութեամբ և ոչ ծանրախորհուրդ մտածութեամբ այդ սահմաններից դուրս ցատկելով դէպի աներեւոյթ աշխարհի շրջանը, ուր միայն խաւար սնապաշտութիւն է նոցա մխում, — կամ թէ հաւատի մեղմ ճաճանջը, որ աստուածային սիրոյն, ամենակարողութեանն և իմաստութեանն ապաւինում է, լուսաւորում և ջերմացնում է Աիրակի և լուր օրերը: Արժ՝ ասել, անկարելի է անգամ մօտաւորապէս մասնանիշ անել գերդաստանական կեանքի անթիւններհակութիւնները, որոնք այդպէս տեսակ տեսակ ձեւերով զոյանում են քաղաքների և գիւղերի մէջ, զանազան աստիճանների և դասակարգերի մէջ:

Այդ ներհակութիւններից խմորվում են այն տպաւորութիւնները, որ գերդաստաններում երեխաները ստանում են: Վոքա են ծնում սէր կամ բրտութիւն, բանականութիւն կամ անբանութիւն. դոցա ազդեցութեամբը այս կամ այն բանը գովասանվում ու պարսաւվում է, հրամայվում և արգելվում է. դոցա ազդեցութեամբը մի բանից զսպում՝ առ միւս բանը զրգռում են. այս կամ այն բանը, այսպէս կամ այնպէս, ցոյց են տալիս կամ թաքցնում են: Վոցա ազդեցութեամբը անհատականութեան հիմքում գրվում է՝ զգացմանց և մտածողութեան, հայեացք-

ների և զատողութիւնների բոլոր նուրբ յատկութիւնները արտայայտելու և ունակութեանց սովորութիւնների, կիրքերի, ցանկութիւնների, երկիւղների և յոյսերի, տեսողութեան, լսողութեան, շօշափութեան, առ բնութեան երեւոյթները զիտողականութեան մարդկային գործքերի և արարմունքների գնահատութեան, համակրութեանց և հակակրութեանց, բանականութեան և երեակայութեան, պարսպմունքների ընտրութեան, և այլն ուրիշ բաների չափը, — գրվում է աւելի և աւելի խոր մինչև որ աճող մանուկից դուրս դայ մի մարդ յայտնի և որոշեալ յատկութիւններով: Պէտք է միայն յետ նայինք և մի հայեացք ձգեք մեր մանկութեան ժամանակին, և վերլուծենք այն բազմութիւ տպաւորութիւնները, որ այն ժամանակ ստացել ենք գերդաստանի մէջ, ուր թաղաւորում էին մերթ ներդաշնակութիւն, մերթ անհամաձայնութիւն, և կհասկանանք, թէ որքան մեծ է այդ տպաւորութիւնների զօրութիւնը, թէ ինչ յաջողութեամբ դոքա երեխայի հոգին ենթարկում են իւրեանց իշխանութեան, թէ ինչ արմատներ են թողնում նորա մէջ:

Աւտի զարմանալի է, որ երիտասարդների կրթութեան և դաստիարակութեան խնդրի մէջ, միշտ առաջին տեղն է բռնում գերդաստանը, նորա ներքին բովանդակութիւնը և արտաքին դրութիւնը, իբրեւ մի զօրութիւն, որից էապէս կախում ունի երեխայի ապագան:

Ճամանակը հասնելուն պէս, սովորաբար 7 և 8 տարեկան հասակին մէջ, երեխան Դոյրաց է մտնում: Նոր զօրութիւն իւր ձեռքերը պարզում է երեխայի վերայ, մի

զօրութիւն՝ որ ազդու միջոցներով է զինաւորած՝ նորա էութիւնը իւր իշխանութեան ներքոյ կնթաթկելու :

Վալբրոցը երեխային ընդունում է նախապես պատրաստի դիտաւորութեամբ ազդել նորա վերայ ոչ թէ պատահմամբ և ընդհատմունքներով, այլ կանոնաւոր և անընդհատ ուղղութեամբ, դիտաւորութեամբ՝ անում ենք, որ դերդաստանը համարեաներէք չունի: Վալբրոցը վըստահութիւն և կարողութիւն է յայտնում քայլ առ քայլ հարստացնել, ընդլայնացնել, կանոնաւոր ընթացք տալ երեխայի զաղափարների շրջանին, և յուսով է այս ճանապարհով նորա հոգեկան կեանքի մեծ մասը յաջողութեամբ երթարկեցնել իւր ձգտողութիւններին և նպատակներին:

Այն ինչ գերդաստանը կարծես առաւելապէս ներդործում է երեխայի զգացմունքների և ձգտողութիւնների, բարքի, կամքի, հասկմունքների, սովորութիւնների, համակրութիւնների, վախադների և կրքերի վերայ, իսկ բնութիւնը բարդում և լուծում է ըմբռնումները և թելադրութիւնները, — դպրոցը դառնում է առաջին գիտակցաբար կազմուած և մտաւոր զօրութիւն, որ դիմում է գլխաւորապէս ներդործել հասկացողութիւնները, դատողութիւնները և եզրակացութիւնները կրթելու, ուրեմն հանձարը և բանականութիւնը կրթելու, որպէս զի նոցա միջնորդութեամբ իւրեան ենթարկեցնէ հոգումիւս շարժողութիւնքը: Այ մի զօրութիւնը այնպէս յաղթակրութեամբ չէ նայում երեխայի վերայ, ինչպէս դպրոցը, և ոչ մինի վերայ երեխան այնպէս երկիւղալի և աղեր-

սայլ հայեացք չէ արձակում, ինչպէս նո-
րա վերայ: Եսում են, դպրոցին է պատ-
կանում երիտասարդութիւնը, իսկ սորա
հետ և ապագան: Պանծալի միտք: Եւ թմ
տեսնենք, թէ ինչ են այդ զօրութեան յա-
տուկ նշանները, դորա միջոցները և միջոց-
ների գործադրութեան եղանակը:

«Կախ եւ առաջ մենք տեսնում ենք» որ
դանազանութիւն, շատ տարբեր հեռական-
ներ առաջ կգան, նայելով թէ՛ երեխան
սկզբնական ուսումնարանից ուր կմանէ՝
Ֆիլոլոգիկան դիմնագին, թէ՛ բժշկական
գպրոց, իսկ այս ուսումնարաններից ուղ-
ղակի կհանք, կամ դարձեալ որ եւ իցէ մի
այլ բարձր ուսումնարան։ Այն շրջանները,
ուր մանուկի ուղեղը պատեցնում են այդ
ընդհանրակրթող ուսումնարաններում,
մասամբ խմորվում են ուսանելի նիւթոց
բնութեամբը, ընդարձակութեամբը եւ սո-
ցա ներքին ներհակութեամբը, մասամբ
ևս մանուկներին այդ նիւթերի հաղորդե-
լու ոճովը։ Արկու գէպքերում եւ նոքա
շատ զանազան են, եւ աշակերտի ուղեղի
ընթացքում, որ պէտք է նա ընդունի, եւ
որ իրօք շատ կամ քիչ արագութեամբ
նոցա ազդեցութիւնից նա ընդունում է,
շօշափելի կիրաւով երևում է նոյնպիսի
զանազանութիւն, որպէս զանազանու-
թիւն կայ հին ծերացած, եւ նոր ժամա-
նակակից աշխարհների մէջ։ Այդ երկու
գպրոցների պատմութիւնը, այսինքն Ֆի-
լոլոգիկան հին ուղղութեամբ՝ բժշկական
ժամանակակից ուղղութեամբ գպրոցների
պատմութիւնը, ինչպէս յայտնի է, երկար
ժամանակ ներկայացնում էր, եւ մինչեւ
այսօր եւս ներկայացնում է, մի պատեւրագ

մանուկ սերնդին տիրապետելու համար։ Բայց եթէ մի քանի պարոնների ասած միտքը ուղիղ լինի, իբրեւ թէ՛ երկու ուսումնարաններում ևս երեխաները հաւասարապէս կատարեալ ընդհանրական կրթութիւն են ստանում, այնուամենայնիւ տարակոյս չկայ, որ զուսթիլօրոյցիկան կրթութիւն սոսցած մարդը շատ զանազանօրէն է ժամանակակից հոգեով կրթութիւն ստացած մարդից։

Այս իրողութիւնից անկախ՝ փոյթ չէ, թէ ո՞ր դպրոցումն է մանկ երեխան, կամ թէ որ ուղիւթիւնն է ենթարկուած նորա ուղեգր, նորա վերայ դրոշմւում է մի ուրիշ, միանգամայն ինքնակախ ազդեցութիւնը, — այն է բոլոր ներկայ վարժապետաց խմբի ազդեցութիւնը։ Աւսումնարանի բոլոր վարժապետները թող չափազանց անկեղծ սիրով կապուած լինին իւրեանց դործի հետ, այնուամենայնիւ երեխան կենթարկուի նոցա զանազան բնաւորութեանց ազդեցութեանը, և այս ազդեցութիւնը նորա վերայ կամ օգտուէտ կամ վնասակար է լինում։ Այս մի ուսուցիչը այնպէս չէ ազդում, ինչպէս միւսները, ոչ մի աշակերտը նոյն և հաւասար յարաբերութիւն չունի բոլոր ուսուցիչների հետ։ Աշակերտի և ուսուցիչների մէջ գոյանում են հազար տեսակ սիրոյ և ատելութեան ձգական և առաձգական զօրութիւններ, որոնք առանց խտրութեան ազդում են աշակերտի ունեցած թելադրութիւնների և դատողութիւնների, զգացմունքների և կրքերի շրջանի վերայ, ուրեմն նորա բոլորը կրթելու վերայ։

Այսպիսի ազդեցութիւնները թեթեւ բան չեն, և անուշաղիր չալտր է թողնել։

Անկարելի է յուսալ, իբրեւ թէ մանուկի համար նշանակու թիւն չունի վարժապետների յատուկ անձնաւորութիւնը, իբրեւ թէ թող լինին նոքա առողջ, ազնիւ, հաստատակամ, իւրեանց անձը յարգեցուցանող, երիտասարդական հոգին հասկացող և ջերմ սրտով սիրող, կամ թէ չեղոք, բիրտ, վատ համարում ունեցող, թոյլ, կասկածամիտ, սառնասիրտ, — փոյթ չէ՛ բայց մանուկը կմոռնայ նոցա ազդեցութիւնը, կ'ժափ տայ հւրեանից իւր դպրոցական կեանքը, որ այդ ազդեցութիւնիցն էր խմորած, և առաջ կընթանայ իւր բնական ծանաղարհով։ Այսպիսի յոյսերին ընդդէմ է փորձը։ Անբըն և արտաքին կեանքը, որ աշակերտը դպրոցում և արտաքոյ դպրոցի վարում է իւր վարժապետների անձնաւորութեանց ազդեցութեամբը, դեռ էլի երկար ժամանակ ճնշում է նորան՝ դպրոցական ժամանակի սահմաններից դուրս։ Շատ քիչ կդանուին այնպիսի մարդիկ, որոնք անկեղծ և մանրամասն քննելով իւրեանց զարգացման ընթացքը՝ կ'սոստովանեն, թէ զարգացման մեծ մասը, լաւ կամ վատ մոքով, իւր վարժապետների անձնաւորութեանց արդիւնքն է։ Արեւի է նաեւ ասել՝ թէ որովհետեւ ուսուցչի ուսուցանելու յաջողակութիւնը կախեալ է զիտաւորապէս նորա անձնաւորութիւնից, — ապա ուրեմն ուսուցչի ազդեցութիւնը մանկութեան հասակում գերազանց է մինչև անգամ գերդաստանի ազդեցութիւնից։ Աւստի բոլոր խելացի ծնողները շատ մտածում են, թէ երեխան դպրոցը որ մանկ՝ արդեօք որպիսի անձանց շրջան պիտի գտնէ։ Ենք զրականապէս չենք համաձայն այն կարծի-

քի հետ, որ այժմ շատ կուսակիցներ է գտնում, իբրև թէ մի և նոյն է, երբ ուսուցիչը լաւ կամ վատ մարդ է, գէթ միայն լաւ ուսուցիչ լինի նա: Այս կարծիքը նշանակութիւն ունի միայն հասակն առած աշակերտի վերաբերութեամբ, այն պատճառով, որ նորա և ուսուցչի մէջ այլ յարաբերութիւն չկայ, բաց ի գիտութիւններ հաղորդելուց: Բայց և նորա համար այս կարծիքը վտանգաւոր է և մեծ մասամբ սխալ:

Այն ազդեցութեանց շրջանին, որոնց երեխան դպրոցում ենթարկվում է, պէտք է դասել նաև նորա ընկերակիցներէ աշխարհը: Աշակերտների խօսակցութեանց բովանդակութիւնը, նոցա միտք արտայայտելու առանձնատեսակ, երբեմն կոպիտ եղանակը, դասակիցների յարաբերութիւնը միմեանց հետ, բարձր և ստորին դասատուների հետ, կարծիքները և դատողութիւնները ուսուցիչների ու աւագների մասին, հայեացքը դպրոցական կանոնների մասին և դէպ ի նոցա պատուերներին յարաբերութիւնքը, նախկին դպրոցական սերնդից անցած աւանդութիւնները, դործունէութիւնը, ջանադրութիւնը և կենդանի ձրդատումը առ զարգացումն, կամ թէ ծուլութիւնը, անտարբերութիւնը և մեքենական շարժումը դէպի առաջ, այս բոլորը և ուրիշ շատ բաները կազմում են դասատան ու ընդհանուր դպրոցական ոգի և մթնոլորտ: Այս ոգու մէջ, շատ կամ քիչ, մխվում է ամենայն աշակերտը: Այս մթնոլորտում գուցէ հասունանում են խորիմաստ և ազնիւ մտքեր, բարեբարութիւն և վայելչութիւն, հնազանդութիւն, սէր, ընկերակցութիւն, բարեկամութիւն,

պտղատու դիտաւորութիւններ և ազնիւ ոգեւորութիւն: Բայց նորա մէջ կարող են երևիլ նա և կոպիտ կրքեր, վայրենի կատաղութիւն, անխոհամ չարութիւններ, խորամանկութիւն և խարդախութիւն, ստուլթիւն, յանդիմադրութիւն և դիտակցական ընդդիմադրութիւն օրինացի կանոններին: Այս ընդհանրական ոգու ազդեցութիւնը աշակերտների վերայ շատ սաստիկ և հաստատահիմն է. ոչ մի աշակերտի համար երաշխաւոր չէ կարելի լինել, թէ այդ ազդեցութիւնը նորա փափուկ մանկական ուղեղում մինչ ի մահ անջնջելի դիւտեր չի թողնի:

Այս ազդեցութիւնը առաւելանում կամ ընդդիմադրվում և թուլանում է, աշակերտաց փոքր փոքր ընկերութիւնների բաժանուելով՝ և իւրաքանչիւր ընկերութիւն իւր առանձնատեսակ բնաւորութիւն ունենալով, — այս բաժանումը մի այնպիսի իրողութիւն է, որ ամենայն դպրոցի էական յատկութիւն է: Շատ անգամ այսպիսի մերձաւորութիւնը ընկերութիւններով փրկարար դեղժափ են դպրոցական ընդհանուր ոգու վատ ազդեցութեան ընդդէմ. բայց և յաճախ հէնց դոքա ամենաողբալի մոլորութեանց ազբիւր են դառնում: Իսկ եթէ մի կողմից քանի մի աշակերտներ կարող են ամբողջ դասատուն վարակել, ընդհակառակ միւս կողմից կարող են վարակած դասատան մէջ եղբ պրսիրութեան և փոխադարձ համակրութեան ազդեցութեամբ ամուր կապուել, փոխադարձ կազդուրել, միմեանց պահպանել և հուսկ ուրեմն ընդդիմանալ ընդհանուր հոսանքին, զոնեա դժուար դէպքերում: Հէնց իսկ այսպիսի դէպքերում դպրոցա-

կան կեանքը գեղեցիկ տպաւորութեամբ է, և այդ ժամանակ կապած ընկերութիւնը գալոյ տարիները միշտ լուսաւորում է իւր կենդանացուցիչ ճառագայթներով:

Մենք մանրամասն չենք քննի «Գլորոցի» միւս ազդեցութիւնները երեսայի վերայ: Ժամանակի կանոնաւոր որոշմունքը, շատ տարիներում մի և նոյն պարապմունքների միակերպ փոփոխութիւնքը և նոցա հետ կապուած սովորութիւնը, Գլորոցական տօները, պատիժները և պարգևները, նշանները, հարցաքննութիւնները և փոխադրութիւնները, բնակարանը, Գլորոցի ճառասները, — այս բոլորը Գլորոցական ազդեցութեան ընդարձակ շրջանի մէջ տեղ ունի: Այս բոլորի հետ միւս ազդեցութիւններն ևս միասեղ առնելով, այսինքն ընդհանրապէս ուսուցանելն և մասնաւորապէս առանձին առանձին նիւթոց ուսուցանելն, ուսուցանելու ոճն, ուսուցանելու բովանդակութիւնն՝ որով Գլորոցի ուղղութիւնը որոշվում է, ուսուցիչների անձնաւորութիւնն, առանձին դասատուների ու բովանդակ ուսումնարանի ընդհանուր ոգին, և աշակերտաց միմեանց հետ մերձաւորութիւնն, — մենք կտեսնենք, որ Գլորոցը երեսային ամենայն կողմից պատաստում է ամենահզօր ազդեցութիւնների հիւսուածքով:

Իսկոյն ծնելուց յետոյ, երեսայի վերայ իւր իրաւունքներ է յայտնում մի ուրիշ չորրորդ զօրութիւնը, և յայտնում է բաւական բարձրաձայն:

Այդ զօրութիւնը՝ — **էկեղեցին** է, որ մկրտութեան միջնորդութեամբ իւր ձեռքն է առնում երեսային, և այն եկեղեցական խորհրդով նորա վերայ աներևոյթ աշ-

խարհի դրոշմն է դնում: Սորանով նա ցոյց է տալիս, որ երեսան պէտք է նորան պատկանի, իսկ նորա միջնորդութեամբ — իրերաց բարձր կարգին: Եկեղեցին իւր ձեռքը մարդու վերայ պարզում է նորա աշխարհ գալու և մինչև աշխարհքից հեռանալու ժամանակ . . . :

Այս տեղ հարկաւորութիւն չկայ քննել եկեղեցու յարաբերութիւնը գերդաստանի և Գլորոցի հետ, մենք միայն ընդհանուր նկարագրութեամբ ցոյց կտանք, թէ իրապէս այդ զօրութիւնը ինչի մէջ և ինչպէս է երևում յարտաքս: «Նա գլխաւորապէս երևում է իւր երկու պահանջողութիւններով, որք միմեանց հետ սերտ կապուած են: Որովհետեւ եկեղեցու ներկայացուցիչը հոգեւորականաց դասն է . . . : «Նա նոցա այն տեղ է որոնում, ուր միայն կարող են նոքա դանուել՝ գերդաստանում և Գլորոցում: «Նա կամենում է իւր ուղւով թափանցել դերդաստանի և Գլորոցի կեանքի մէջ, որպէս զի հաստատա պահանջն իւր իշխանութիւնը աճող սերնդի վերայ: Եկեղեցու միւս բոլոր ջանքերը երեսային վերայ իշխելու՝ մեր յօդուածի նիւթ չեն և թոյլ են համեմատելով այն գործունեութեան և պահանջողութիւնների հետ, որ նա երեցնում է յիշեալ երկու շրջանների մէջ, այն է գերդաստանի և Գլորոցի մէջ:

Եկեղեցին գերդաստանից պահանջում է, որ երեսային Քրիստոնէկան հոգեւով կրթէ: Ուսումնարանից նա պահանջում է, որ երեսայի գլխներում տպաւորէ իւր առանձնայատուկ վարդապետութիւնը՝ և սպա նոյնը տարածէ մնացած ուսման վերայ ևս:

Ակեղեցին գերդաստանում պատրաստի է համարում իւր պահանջած հաւաքը, և այդ հաւաքին համաձայն—կենցաղավարութիւն, կամ թէ աշխատում է մշտնջենէ ինչպէս մինը՝ նոյնպէս միւսը: Արեւիսան մասնակից պէտք է լինի այդ կենցաղավարութեան մէջ, որը իբրեւ հիմք պէտք է լինի ծնողաց որդւոց հետ վարմունքի մէջ: Ակեղեցին դորանից մեծ յոյսեր ունի. մանկական հասակից երեխայի ընտելանալը այդպիսի կեանքին և ձևերին՝ նա հաստատ հիմք է տեսնում ապագայի համար, հիմք ասում ենք, որի վերայ երեխան աճում է, ժամանակով եկեղեցու խնայակախ անդամ դառնալու համար: Այսու նա դիմում է դպրոցում ևս պահպանել իւր ներգործութիւնը, առաւելացնել դպրոցում հաղորդած ուսման տպաւորութիւնը, հաստատութիւնը և պողտաւութիւնը:

Ահա սարակ եկեղեցին դպրոցից միայն պահանջում է, որ կրօնագիտութիւնը ուրիշ ուսման նիւթերի հետ հաւասար ուսուցանուի, և որ նորանով կարգւորուի և որոշուի միւս նիւթերի բովանդակութիւնը, ընդարձակութիւնը և ուսուցանելու եղանակը, — որով նա, ի հարկէ, յայտնում է այն իրողութիւն՝ թէ իրաւունք ունի իւր քննութեան տակ ձգել դպրոցական կառավարութիւնը և մասնակից լինել նորա մէջ: Այսպէս ուրեմն եկեղեցին դպրոցում երեխայի վերայ այնքան չէ ներգործում զգացմանց և կամքի կողմանէ, քնաւորութեան և ներգործելու եղանակի կրթութեան կողմանէ, որքան յիշողութեան և լեզուաբան կողմանէ: Բայց որովհետեւ առանց թելադրութեան

և յիշողութեան անկարելի են զգացմունք, կամք և վարք, ուստի ինքն ըստ ինքեան հետեւում է, որ եկեղեցին՝ երիտասարդների յիշողութեան մէջ տպաւորելով իւր վարդապետութիւնը, յոյս ունի այնու ազդել և այդ երիտասարդների ապագայներքին և արտաքին կեանքի վերայ

Մեծ նշանակութիւն ունի նաև այս յարաբերութեան միւս մասը, այսինքն տարբերութիւնները, որ կան զանազան դաւանութեանց և որ շատ անգամ մի և նոյն դաւանութեան մէջ կայ: Այդ տարբերութիւններից կախեալ է մի էական խնդիր, այսինքն խնդիր այն ազդեցութեան չափ մասին, որ եկեղեցին պահանջում է դպրոցում ունենալ և այդ ազդեցութիւնը երեւան կացուցանելու էղանակ մասին: Ակեղեցւոյ ազդեցութեան նշանակութիւնը և այդ ազդեցութեան հետ կապուած յոյսերի որպիսութիւնը՝ բղնում է յետագայ հանդամանքներից. նախ՝ եկեղեցին ինչ և որպէս է կամենում, որ դպրոցում ուսուցանուի, երկրորդ՝ որպիսի արդէ՛ նըշանակում նա ուսուցանելու միւս, ոչ աստուածաբանական նիւթերին, և երրորդ՝ զոցա բացատրելու արդէ՛ ինչ է թոյլ տալիս: Իսկ այս ազդեցութիւնիցը պարզ որոշվում են այն յոյսերը՝ որ կարող են ունենալ իւր դրութեան աստիճանին նայելով, թէ՛ դպրոցը իւր գործունէութեան շրջանը պահպանելու կամ թուլացնելու նկատմամբ,

Հենց որ երեխան ծնողաց շէմքից դուրս է գնում, նա մտնում է նոր ազդեցութիւնների շրջանում, ուր նա տղայական և երիտասարդական հասակն է առնում, և մինչև մահ պահպանում է իւր մէջ այդ ազ-

գեցուծիւնների հետքերը : Այդ շրջանն է աշխարհը կամ կեանքը և շրջապատողների հետ հաղորդակցութիւնը, հրապարակների և շուկաների մէջ, պանդոկների և թատրոնների մէջ շարժողութիւնը, միով բանիւ՝ այն բոլորը, ինչ որ մարդկային ներքին կեանքից ձգտում է, ելանել և միւս մարդկանց ձգտմանց հետ խառնուել ի մի ընդհանուր ամբողջ : Գլխաւոր թէ, գտնուի դոնէ, մի գերդաստան, որ միանգամայն առանձնակի և անհաղորդ լինի : Գիւղական անակներում ցիրուցան եղած գերդաստանները աշխատում են դրացիներու հետ մերձնալ, և ապա մերձակայ քաղաքի հետ հաղորդակցել : Արքա իւրեանց կեանքը ընդհանուր մարդկային կեանքի հետ են խառնում, որը միևնոյն ժամանակ ցոլանում է նոցա մէջ և նոցա միջնորդութեամբ :

Շրջապատող աշխարհի հետ հաղորդակցութիւնը երեխայի հոգու մէջ բազմացնում է մարդկային կերպարանքների թիւը, և այս սլատմառաւ նորա մէջ նոր համակրութիւններ և հակակրութիւններ են ծրնում : Մարդկանց մէջ խառնուելովը զարգանում են նոր դազափարներ, դիտողութիւններ և դատողութիւններ, և հասակաւորների բարքը լաւ կամ վատ կողմանէ տպաւորվում է, մանուկ սերնդի մէջ : Ուրախութիւնները, զրօսանքները, տօները, հանդէսները, երբ երեխաները առիթ ունին միմեանց հանդիպելու կամ երբ հասակաւորների հետ խօսում են, լսում են, տեսնում են և ներգործում են, — հոգու նոր նոր ձև տալու աղբիւրներ են, որ կամ դարձեալ անհետանում է, կամ ապագայ հեռանքների սերմ է դառնում : Այդ

աղբեցութիւնների ներգործութիւնը մանաւանդ սաստկանում է, երբ իւրաքանչիւր գերդաստանը աշխատում է պահպանել իւր յատուկ անհատական բնութիւնը : Եւրոպական գերդաստանի հոգին այն չէ, ինչ որ հասարակ քաղաքացու գերդաստանին է, վաճառականների մէջ այլ հոգի, այլ բարք է թագաւորում, քան արուեստաւորներու և գիւղացիներու մէջ, քաղաքական պաշտօնականներու և ուսումնականներու մէջ : Ուստի այն երեխան, որ իշխանի գերդաստանի մէջն է մեծացել, այնպէս չէ, ինչպէս այն երեխան, որ շինականի գերդաստանի մէջն է մեծացել, վաճառականի որդին այն չէ, ինչ որ ուսումնականի որդին է : Մենք չենք կամենում ասել, իրրեւ թէ այս կամ այն երեխան անպիտան է, բայց թէ մէկը չունի միւսին յատուկ նշանները :

Երեխան երբ առաջին անգամ դպրոցն է մտնում, և քանի զեռ գերդաստանի մէջն է, սկսում է մի նոր հաղորդակցութիւն ունենալ հասարակաց կեանքի հետ, փողոցի բարքերի և արկածների հետ : Այս կողմանէ, հասարակաց կեանքը մանաւանդ զօրեղ ներգործութիւն է ունենում՝ բազմամարդ և վաճառաշահ քաղաքներում : Տնից մինչև դպրոց ճանապարհը ոչ թէ մի ծածկած պատշգամբ է, այլ փողոց : Երեխան փողոցն անց է կենում աղաղակների կամ լուրթեան ժամանակ, աշխատող ուղղաստ մարդկան կամ հարբած ու զրօսնող մարդկան կշտից, և կամ կրպակների ու խանութների կշտից : Ինչ ասես՝ որ նա այստեղ չէ տեսնում և չէ լսում ամենայն օր և բաւական երկար ժամանակ : Ո՛րպիսի դայթակղեցուցիչ և դրաւեցու-

ցիչ բաներ են նորան հանդիպում, ո՛ր ցանկութիւններն ու զուարճութիւնների, երեսկայութիւնների, յիշելութիւնների, յափշտակութիւնների և մասճւթիւնների կրքեր են յուզվում նորա մէջ: Արեւիսան քանի հասակ է առնում, այնքան առաւել և առաւել խոր թափանցում է այդ կեանքի մթնոլորտում, եթէ գերդաստանը և դպրոցը չեն պաշտպանում, չեն չափաւորում, և չեն կանոնաւորում այդ կրքերը. իսկ երիտասարդի առաջ նա բաց է անում բացարձակապէս կամ զաղանապէս համարեալ թէ իւր բոլոր դոները, որոնք տանում են կամ մոլորութեան ծառայարհը, կամ առողջ և բանաւոր կեանքի ծանապարհը: Փթած կամ սննդարար տարրերը, որ երիտասարդը այդ ժամանակ ներշնչում է և իւր ուղեղում տպաւորում է, առանց ներգործութեան չեն մնում նորա բարոյական զգացողութեանց և մտածութեանց, նորա դատողութեան և ձգտմանց զարգացման վերայ. իսկ սորանից, գոնեա մասամբ, կախեալ է ապագայ մարդու խմորուելը:

Շրջապատողների հետ այսպիսի յարակցութիւններից, որ աճող մանուկի համար առաւել և առաւել պարզվում են, զարձեալ մի նոր դարձում է ծնվում գերդաստանական կեանքի մէջ: Արեւիսան ըսկըղում զուարճութեան համար միայն հետեւելով հասակաւորների պարապմունքներին, վերջերում սակաւ առ սակաւ իւր յատուկ ընդունակութիւնների և ուղղութեան համաձայն՝ պարզ երեւան է կացուցանում իւր ապագայ կեանքի պատկերը: Անդադար ծնվում են այսպիսի խնդիրներ՝ ինչպէ՞ս կը կարգադրենք դուք իմ հետեւի: Ո՞ր պե-

ղը կէտէ՞ս դու մեռ մարդկանց մէջ: Ի՞նչ գործո՞ւնեւո՞ւնէ՞ն ինչ կը կարեն, ի՞նչ պէտք է ինչպէ՞ս դուք դուք:

Սովորաբար հասարակական և նիւթական զրութիւնը միւս զրգումներին յաղթում են և ստիպում են այս կամ այն ընտրողութիւն առնել: Մինչև անգամ երբ հարստութիւնը մի սլայծաւ ապագայ է խոստանում, մինչև անգամ այն ժամանակ ևս երկրային գործոց անհաստատութիւնը՝ որ միշտ ստացուածքի կորուստ է տպաւորում՝ վաղ սովորեցնում է կեանքում նախազգոյշ և հաշուատես լինելը:

Յայտնի է, որ հազարաւոր երեխաները իրրե գործունէութիւն անդիտակցարար ընտրում են իւրեանց ծնողների և ազգականների սրբապմունքները, արուեստները և ճարտարութիւնները: Միւսները իւրեանց խորհուրդները հանգստացնում են այն աստիճանի վերայ՝ որը որ կենաց միջոցներ ձեռք բերելու առաւել օգտաւէտ ու հեշտ եղանակ է, և ընտրում են այն եղանակը՝ որը որ օգտաւէտագոյն է թւում ապագայում: Իւրեանց այդ հուշունելում զլիւսւորապէս աչքի առաջ ունին տէրութեան հաստատութիւնները և նոցա միջի պաշտօնական տեղերը, կամ թէ անտեսական գործունէութեան շատ յայտնի և դրաւեցուցիչ շրջանները, զորօրին, մշակութեան և վաճառականութեան ծաղկացած ճիւղերը: Այսպիսի ընտրողութեան հետեւանքը այն է, որ այս կամ այն պարապմունքին նուիրող երիտասարդների կազմուածքի մէջ սկսվում է ներքին պատերազմ, անդադար երերմունք և տատանմունք: Շատ անգամ պարապմունքի ընտրութիւնը ոչ թէ նորանով է որոշվում՝

որ ընտրողի նիւթական դրութիւնը խնամատարութի, այլ որոշվում է ազգատոհմական աւանդութիւնների և պատուասիրութեան ազդեցութիւնից: Այսպիսի դրաւեցուցիչ զրդումներից կամ ապրուստի պահանջողութիւններից բռնաբարած ընտրողութիւնը համարեան երբէք չէ բերում այնպիսի հետեանքներ, որ ընտրողի բնական ձիրքերին միանդամայն համաձայն լինի, բայց առաւել քիչ է պատահում և այնպէս որ գործունէութեան ընտրութիւնը բղէ, ոչ թէ որ և իցէ օտար շարժառիթներից, բայց միայն ընտրողի խորին համոզմունքներից և գիտակցած ընդունակութիւններից:

Այս իրողութիւնները և յարաբերութիւնները աչքի առաջն ունենալով, տարակոյս չկայ՝ որ այն ազդեցութիւնների մէջ, որոնցից կախում է երիտասարդների կրթութիւնը, մեծ նշանակութիւն ունի գործունէութեան ընտրութիւն որոշող ազդեցութիւնը:

Արբ մի կողմից գերդաստանը աշխատում է ենթարկել երեսային իւր յատուկ կեանքին, սիրել տալ նորան իւր մտքերը և զգայութիւնները, մասնակից առնել իւր ուրախութիւններին և վշտերին, իւր ապրուստը խնամատարելով իւր բոլոր անդամների միահամուռ կապով, միւս կողմից զապրոցը երեսային առաջնորդում է մասնորոշութեան ընդհանրական շրջանի մէջ, որ ոչ թէ անձնական մարդկանց մի մասի բաժին է, այլ սեփականութիւն ընդհանուր մարդկութեան: Արբորդ կողմից կեանքը երեսային ծանօթացնում է մարդկային գործունէութեան այն տեսակ տեսակ ընթացքներին, որոնք երեւում են բա-

րեաց և շարեաց մէջ, գրաւեցուցիչ և զբոսեցուցիչ, ազնիւ և կոպիտ ձևերով: «Աս երեսային առաջնորդում է միանսահման պարտիզում, ուր անհամար և բազմաթիւ ծառափողոցներ կան, որոնց կողքերից օդառէտ և վնասակար տուններ են բանում, — պարտիզում ասում ենք, որ տեղից նա կարող չէ էլ արտաքս ելանել, և ուր պէտք է կամայ ահամայ ման զաղութիւն ստանայ: Զորքորդ կողմից եկեղեցին նորա հետ խօսում է կրօնական, հանդիմանալ աշխարհի լեզուով, նորա գոյութիւնը և բազաւորութիւնը կապակցում է գերբնական դէպքերի հետ, և աշխատում է անմահացնել նորան՝ նորա հողին արդէն այս կեանքում աներեւոյթ աշխարհին նուիրեցնելով: Այս զօրութիւնների հետ յարակից — էֆէրէնտ զօրութիւնը, որը առաւել քան միւս զօրութիւնները կեանքի հետ դաշնակցութիւն ունի: Այս զօրութիւնը — Էֆէրէնտ է:

«Այսլով թէ ինչ նշանակութիւն է տալիս տէրութիւնը իւր սեպհական գաղափարին, նայելով թէ ամբողջ — տէրութիւն կազմող անդամները սրբան անկախութիւն են վայելում, այնպէս և ոգանազանվում են տէրութեանց պահանջողութիւնները այդ անդամների զաւակներից: Բայց ոչ մի դէպքում տէրութիւնը բոլորովին անտարբեր չէ երախայոց վիճակի և ապագայի մասին, նա էլ միշտ դիմում է իւր իշխանութիւնը նոցա վերայ բանեցնել:

Արկու տեսակ շարժառիթներ են առաջնորդում տէրութեան՝ երբ նա դիմում է երախայոց վերայ ներգործել, և երիտասարդներին իւր ազդեցութեան են-

թարկել. մի կողմից — իդէալական շարժառիթներ, միւս կողմից — միմիայն գործնական շարժառիթներ:

Սակաւ է պատահում, որ նորան իդէալական շարժառիթները առաջնորդեն, որոնք նաեւ միւս շարժառիթներին թոյլ են: Այդպիսի շարժառիթն է առաջնորդողը, երբ աշխարհում են պարտքէլ այնպիսի կրթութիւն և կրթութեան որոշում — ողջութիւններ, որոնք առաջնորդող աշխարհի շարժումն են իբրեւ ընդհանուր մարդկային շարժում. վասն զի մարդս ի բնէ զարգանալու ընդունակ է և բարձրագոյն հոգեկան կոչում ունի: Քաղաքացիներու կրթութիւնը (այսինքն՝ գաղափարների և տեղեկութիւնների դումարը, իմացական ընդունակութիւնը, բարոյական, բանական և գիտակցական կամքը և սոցանից առաջացած արարմունքները, ճարտարութիւնները և գիտութիւնները, բարոյականութիւնը և ճշմարտասիրութիւնը) պէտք է զարգանան և կատարելագործուին: Այսպիսի կրթութիւն ստանալու իրաւունքը ամենուն պէտք է տրուած լինի, որպէս զի հասարակաց կրթութեան աստիճանը բարձրանայ: Բովանդակ ազգը՝ կրթութեամբ լինելով՝ մի վերին գաղափար է դառնում և առաւել մօտիկ է մարդկութեան իդէալին, քան այն ահադին անկիրթ ամբոխը՝ որ կառավարվում է բարձրագոյն կրթութիւն ստացած սակաւամիտ անձինքներից: Ատոյդ է, որ տէրութիւնը իւր օրէնսդրութեամբ, իւր կարգադրութեանց և գործունէութեանց ժամանակ, համարեալ երբեք չէ հեռեւում այս բարձր իդէալական հիմքին: Բայց երբեմն ազգային կեանքի բարոյական և մտաւորական կողմը

այնպէս է ազդում արքունական ներգործող անդամի վերայ, որ նա սկսում է առանց շահասիրութեան յարգել քաղաքակրթութիւնը և ստիպուած է լինում այդ գործի վերաբերութեամբ, զոնեա մասամբ ընդունել իդէալական հայեացքը, կամ թէ երիտասարդներին այնպիսի կրթութիւն տալ՝ որ ժամանակի օգուտներին և պահանջողութիւններին յարմարացուցած լինի:

Տէրութիւնը ձեռնամուխ լինելով խնամատարել աճող սերնդի վիճակը՝ մի այլ շարժառիթ ևս ունի, որը առաւել զօրեղ է քան առաջին շարժառիթը, — այսինքն այն միտքը՝ թէ ազգի մտաւորական և բարոյական զօրութիւնները մի այնպիսի գանձ են կազմում, որով կարելի է առևտուր առնել, որը առատ տոկոսիք կրերէ: Արթութեան մասին այսպիսի հայեացքը այժմեան լուսաւորեալ տէրութիւնների համար քաղաքական հարկաւորութիւն է դարձել: Այժմեան տէրութիւններու նիւթական վիճակը ակնյայտի կախուած է ազգի բարոյական և մտաւորական զօրութիւնների զարգացման աստիճանից: Քաղաքական տեղեկութիւնները և գիտելիքները, ճարտարութիւնը և հմտութիւնը՝ եղած հարստութեանց աղբիւրներից օգուտ քաղելը և նոցա արժողութիւն բազմապատկեցուցանելը, մշակութեան նոր գործարաններ և եղանակներ կատարելագործելը և առևտուր կարգադրելը քաղաքական տնտեսութեան առողջ սկզբունքներով և այլն, — սոքա այնպիսի կարողութիւններ են, որ առանց սոցամի տէրութիւն հաստատ չէ: Մտաւոր զարգացման այսպիսի աստիճանը դառնում

է նորա զոյութեան ներքին և ամենակարեւոր պայման: Այս կարեւորութիւնը առաւելանում է՝ մի կողմից մրցանակութեամբ մի և նոյն ապարիղում, ուր սխալանքն է հանդիսանում այն տէրութիւնները, որոնք նոյն ատօմի մասնական հասկէ, միւս կողմից — նորանով, որ բնակիչների բազմանալով բազմանում է ևս ապրող առի պահանջները, և ուրեմն առաւել շատ մշակութեան պահանջները: Աւստի ազգի մտաւորական գործունէութիւնը մեծ նշանակութիւն ունի տէրութեան համար, և նա անտարբեր կարող չէ լինել՝ թէ կայ արդեօք այդ գործունէութիւնը և զարդանում է, թէ՛նուագում: Իսկ մտաւոր գործունէութեան զարգացումը կամ անշարժութիւնը կախում ունի այն ուղղութիւնից, որ երիտասարդութիւնը բռնում է:

Ի հարկէ, ազգային մտաւորական և բարոյական զանձի մեծ մասը կարող է ստեղծուել արքունական իշխանութեան առանց ուղղակի խառնուելով, բայց միմիայն մասնաւոր կամքի եռանդով, խելացիութեամբ և անձնական շահերով: Յաջողակ և հարուստ անձինքները, ծուխերը, արհեստաւորները և հասարակութիւնները կարող են առանց կառավարութեան մասնակցութեան մտաւորական զանձ վաստակել և արդիւնաբեր գործքերին մասնել, և ուրեմն առանց նորա մասնակցութեան կարող են նոյն կերպով ներգործել աճող սերնդի վերայ: Առքա կարող են այս վախճանին հասնելու համար զանազան ուսումնարաններ հիմնել, և այն տեղ հաստատել մտաւորական և բարոյական զարգացման այն ձգտումները, որոնց սերմերը իւրեանց սրբ-

տերումն են բարութեամբ: Բայց մասնաւոր անձանց այսպիսի ջանադրութիւնները մասամբ անկարելի են առանց տէրութեան հովանաւորութեան, մասամբ ևս ինքն ըստ ինքեան պակասաւոր են: Աւստի տէրութիւնը հարկադրուած է միշտ հոգալ աճող սերնդի կրթութիւնը:

Տէրութիւնը պէտք է հոգայ այդ մասին գոնէ այն պատճառով, որ լցուցանէ իւր կարօտութիւնները, նա շատ մշակների կարօտութիւն ունի զօրքի համար, դրամական վարչութեան համար, դատատան գործելու համար, ոստիկանական պարտականութիւններ կատարելու համար և ընդ: Այսպիսի տեսակ տեսակ գործքեր կատարելու բազմաթիւ պաշտօնական հարկաւոր են տէրութեանը, որոնք վաղօրօք պատրաստութիւն և գիտութիւնք պահանջում են: Այդ գիտութիւնների գումարը պէտք է պահպանուի, նորոգուի և շատ անգամ անպադար ընդլայնանայ:

Բայց տէրութիւնը ինչ շարժառիթներ որ ունենայ աճող սերնդի վերայ ներգործելու համար՝ նա միշտ իւր գիտաւորութիւնները և ցանկութիւնները կատարելիս

Արկու ճանապարհ է ընտրում՝ երկխոսելով իւր ազգեցութեան ենթարկելու . . . արքունական պաշտօնների բաժանելու իրաւունքը . . . Կարգող-ձ, միւս կողմից նա . . . բանեցնում է . . . և դպրոցների մասին օրէնսդրութեան միջնորդութեամբ . . . :

Արկու միջոցների յաջողակութիւնը ևս այնքան ակնյայտնի է, որ մենք էլ չենք խօսի, թէ այդպիսի ներգործութիւնը առ հասարակ ինչ մեծ զօրութիւն ունի: Բայց զառնալով այն խնդրին, թէ երբ-

տասարդների կրթութեան վերայ այդ դրութիւնը զանազան կերպով է արտայայտում, այսքան կնկատենք, որ այն կրթութեան բնութիւնը և ուղղութիւնը, որ տէրութիւնը հարկաւոր է համարում տալ երիտասարդներին, պայմանաւորվում է, ինչպէս և եկեղեցու ազդեցութեան ժամանակ, մասամբ նոյն այդ իշխանութեան տեսակ տեսակ բնութիւններից, մասամբ ևս այն անհամաձայնութեամբ, որ գլխաւոր տէրութիւնների մէջ թագաւորում է թէ արդեօք ազգային կրթութեան մէջ տէրութեան մասնակից լինելու չափը որքան պէտք է լինի: Արդէն հին ժամանակներում պարզ որոշուեցաւ այն ազդեցութիւններու զանազանութիւնը, որ կախուած է տէրութիւններու քաղաքական կազմութեանց զանազանութիւններից: Իսլամական է միայն յիշել այն կրթութիւնը, որ Աթէնքում և Ապարդիայում երիտասարդները ստանում էին, և առհասարակ բաղդատել Յունաց տէրութիւնները Արեւելեան տէրութիւնների կամ Հռովմէական կայսրութեան հետ . . . :

Այդ բոլոր ազդեցութիւնները՝ որոնց մասին մենք խօսեցինք՝ և որոնց ներգործութեամբ երեխաները զարգանում են՝ այն ընդհանուր յատկութիւն ունին, որ նախնի ժամանակներից սկսած դոցա ներգործութիւնը երեւում է արտաքին, շօշափելի ձևերում և յարաբերութիւններում: Դոքա անդադար ներգործում են սերնդների կազմուելու պատմութեան մէջ, հէնց այն ժամանակից ինչպէս որ առաջին անգամ պատմութեան մէջ սերնդներ են երեւում: Պարծունեութեան այլ բնութիւն ունին երկու միւս զօրութիւնները,

որոնց մասին մենք լռութեամբ չպէտք է անց կենանք. վասն զի թէպէտ և նոցա տիրապետութիւնը ժամանակաւոր է, բայց զօրեղ ազդեցութիւն ստանում են և երբեմն խոր հետքեր թողնում են, երբ միաւորվում են արդէն մեզ յայտնի մի զօրութեան հետ, այն է դպրոցի հետ:

Ազգերի քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ երբեմն երբեմն այնպէս մեծ յափշտակութեանց բույներ են երեւում, որ ազգային քաղաքական կեանքից անկախ կամ թէ նորա հետ կապակից՝ թափանցում է այն ազգի հոգու մէջ: Այդպիսի բույներում ազգի մեծագոյն զարգացած մասի համար կարծես մի նոր հոգեկան գոյութեան ասպարէզ է բացվում: Խորհող մարդիկ սկսում են աստ անդ տատանել, վերջին զաղախարներին զիմել, և այս պատճառաւ ներկայ կարգադրութիւններից շատերը նոցա թւում են վատ և հնացած, ևս և անհամաձայն ու անյարմար միշտ յառաջագէտ մարդկութեանը նոր և բարձր պահանջմունքներին: Այսպիսի շարժողութիւնը շատ կամ քիչ զբոշմվում է և երեխաների վերայ գերդաստանի միջնորդութեամբ: Ամենայն ոք, որ ժամանակի նոր հոգուն տալիս է իւր լուման, ցանկանում է, որ իւր որդիքն ևս նոյնպէս յափշտակուին, ցանկանում է, որ կրթութիւնը և զաստատութիւնը նոյն հոգեով նորոգուեն: Այսպէս ուրեմն նոր ուղղութիւնից երբեմն ծնում է մի նոր զօրութիւն, որ այնպիսի մի պատմական դարադուլս է դառնում, երբ ածող սերնդի կրթութիւնը երկար ժամանակ նորա միջն է խմբվում . . . :

Նոյնը կարելի է ասել և վերջին զօրու-

Թեան մասին, որը մեք քննելու ենք: Արեւիսան, այսինքն մարդկային բնութիւնը իւր ֆիզիքական և հոգեկան կողմերովը, ինչպէս և ամենայն միւս երեւոյթները, բաղմամբ ինդիւիդուալ չէ զառնում, որով մարդու խորհողական ընդունակութիւնը միշտ պարապած է:

Արդէս Եւրոպայում—բուսաբանութեան հիմք եղաւ, Կենդանութեան — կենդանաբանութեան, իսկ երկուսը միասին—երկրագործութեան դիտութեան և քաղաքական տնտեսութեան, նոյնպէս Դարձեալ շատ դիտութեանց ճիւղերի մշակութեան նիւթ եղաւ: Այսպէս մեջ ելեւիսին Կենդանութեան նշանաւոր տեղ ունիւ Բազմաբանութեան մեծ յառաջադիմութիւն է տեսնում, երբ կանոնաւոր կրթութեան և դաստառութեան միջնորդութեամբ իւր ողին աճող սերնդին աւանդելով՝ տշխատում է հաստատ ապահովուել առ յապալս: Այդ իբրեւ կանոն լինելով, պէտք է մի և նոյն ժամանակ ստել, որ աճող սերունդը կարող է այդ աստիճանին հասնել առաջ, քան կրթութիւնը և դաստառութիւնը կր կանոնաւորուի, այսինքն առաջ՝ քան կրթութիւնը և դաստառութիւնը վերացան խորհողութեան նիւթ կդառնան. վասն զի ինչպէս ամենայն բանի մեջ, նոյնպէս և այս բանի մեջ՝ ուսումը դործնական կերպով երկար ժամանակ դնում է իւր ճանապարհով, մինչև որ այդ դործնականութիւնը վերջապէս պահանջողութիւն զգայ՝ ինչպէս որ դիտութիւնը պահանջում է ծանր և խելացի խորհելու կարօտութիւնը, և ըստ այնմ դործելու:

Իսկ երբ այդպիսի ձգտողութիւն է ծրվում, այսինքն երբ երեւոյթների կրթելու

և դաս տալու խնդիրը ուսումնական կերպարանք է ընդունում, մի հոգեկան զօրութիւն է ծագում, որ ձայն է պահանջում ամենայն դործնական խնդիրներում, դերդաստանի, դպրոցի, տէրութեան և միւս շրջանների կեանքում: Յիշեալ բոլոր զօրութիւնները՝ ուսումնական մանկավարժութեան և պահանջում է, որ երեւոյթները ենթարկուին այն կանոններին, ոճերին, վարմունքի եղանակին, հնարքներին, պատուէրներին և նպատակներին, որոնց նա ճշմարիտ և բանաւոր է համարում: Ինչպէս Պլատոնը հին ժամանակներում ախոյեան դուրս եկաւ պահանջելով, որ Աթենացի երիտասարդները ուսում առնեն և կրթութիւն նորա փիլիսոփայութեան սկզբունքների և տրամաբանութիւնների հիմամբ:

Ահա այն ընդհանուր զօրութիւնները, որոնց ազդեցութեան տակ երեւոյթի անհատականութիւնը իւր զարգացման ընթացքը անցուցանում է:

Իւրեք * * *

ՊԼԱՏՈՆԻԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԵՐԱՆ

Մարդիկ լիքեանք հասանող ամեն թշուառութիւններից ամենազարհուրելին պատերազմն է: Ուրիշ, ժանտամահը, ջրհեղեղը, երկրաշարժութիւնը այդ պատահարից առաւել քիչ կործանող են, ոչ մեծ նակ նորա համար, որ դժբա աւելի սակաւ են հանդիպում, քան թէ պատերազմները, առանց որոց ասեալ թէ մարդկային լիակրթութիւնը չէր կրող ոտքի վերայ մնալ, այլ և նորա համար, որ նիւթական բարեք-